

Podolskyi, A. 2022. Zberezhennia pamiaty pro zhertv Babynoho Yaru: memorialni konteksty ta politychni vyklyky suchasnosti [Preserving the Memory of Babyn Yar Victims: Memorial Contexts and Political Challenges]. *Politychni doslidzhennia*. № 1 (3). S. 121–137. [In Ukrainian].

Polian, P. 2023. Babii Yar. Realii [Babi Yar: Realities]. Chişinău: The Historical Expertise. [In Russian].

Rybachuk, A. & Melnychenko, V. 1991. Koly ruinietsia svit... Knyha-rekviem, knyha-pamiatnyk [When the World Collapses... Book-Requiem, Book-Monument]. Kyiv: Yurinform. [In Ukrainian].

Semenenko, N. 2016. Muzychna memorializatsiia Babynoho Yaru [Musical Memorialization of Babyn Yar]. *Babyn Yar: istoriya i pam'yat*. Kyiv: Dukh i Litera. S. 295–311. [In Ukrainian].

Spector, S. & Kipnis, M., eds. 1991. Babii Yar. K piatidesiatiletiu tragedii 29–30 sentiabria 1941 goda [Baby Yar. To the Fiftieth Anniversary of the Tragedy of September 29–30, 1941]. Jerusalem: Biblioteka-Aliya. [In Russian].

Shkandrii, M. 2019. Yevrei v ukrainskii literaturi. Zobrazhennia ta identychnist' [Jews in Ukrainian Literature: Image and Identity]. Kyiv: Dukh i Litera. [In Ukrainian].

Wiehn, E. R., ed. 1991. Die Schoah von Babij Jar... Konstanz: Hartung-Gorre. [In German].

УДК 94:339.92]:620.9(4)«20»

DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.61.2025.347318>

О. О. Мальований

ORCID: 0009-0005-1421-7731

*Український державний університет
імені Михайла Драгоманова*

O. Malovanyi

Ukrainian State Dragomanov University

**ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ЧИННИК
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ
В ПЕРШІЙ ДЕКАДІ ХХІ ст.**

*Energetic factor of the European Integration
in the First decade of the 21st Century*

У статті досліджується розвиток енергетичної політики Європейсько-го Союзу на початку ХХІ ст., зокрема у контексті відносин з РФ. Описується зростання ролі природного газу в енергетичному балансі країн ЄС і суперечності, що виникли через нові міжнародні реалії. В дослідженні віддзеркалено реакцію ЄС щодо використання в РФ енергетики як інструменту досягнення зовнішньополітичних цілей. Простежено ухвалення нових енергетичних законів, спрямованих на зменшення залежності ЄС від РФ. Проаналізовано прийняте в Єврокомісії законодавство, спрямоване на захист внутрішнього енергетичного ринку від зовнішніх загроз. Окрім того,

в статті описуються заходи щодо диверсифікації постачання енергоносіїв. Досліджується розробка проєкту «Набукко». Простежено інші аналогічні ініціативи, такі як проєкти в рамках «Бакінської ініціативи», спрямовані на співпрацю ЄС із країнами Східної Європи та Кавказу. В статті розглянуто газові конфлікти між РФ та Україною, які змусили ЄС шукати нові стратегії енергетичної безпеки, зокрема модернізацію української газотранспортної системи та ухвалення «Третього енергетичного пакету» 2009 р. Загалом дослідження енергетичного фактору політики ЄС розширює горизонти для більш комплексного розуміння європейської інтеграції та історії міжнародних відносин у Європі на початку XXI ст.

Ключові слова: енергетична політика, європейська інтеграція, диверсифікація енергоресурсів, газовий конфлікт, енергетичний простір.

The development of European Union energy policy at the beginning of the 21st century represents an important and complex issue, particularly relevant given current geopolitical circumstances — notably the Russian war against Ukraine and the EU's longstanding energy dependence on Russian resources. The challenge of identifying alternative energy suppliers and ensuring energy security has become increasingly critical, especially considering Russia's instrumentalisation of energy resources for political purposes. In this context, issues of energy diversification and ecological sustainability, which define the direction of EU energy policy, assume particular significance. This research examines the evolution of European Union energy policy since the late 20th century, a period marked by growing dependence on natural gas, particularly from Russian sources, as reflected in complex negotiations between the EU and Russia regarding the Energy Charter. The scientific novelty of this work lies in analysing the impact of energy policy on European integration during the first decade of the 21st century, with particular attention to the role of energy crises and gas conflicts in shaping the EU's common strategy. The goal of this study is to analyse EU energy policy at the beginning of the 21st century within the context of rising geopolitical tensions and to identify principal directions for its development, considering the imperatives of energy supply diversification and strengthened ecological commitments. The research employs general historical analytical methods and an interdisciplinary approach, with particular attention devoted to examining legal documents that influenced the development of EU energy strategy. The study demonstrates that key challenges for the EU have been and remain establishing energy security, creating a common energy space, reducing greenhouse gas emissions, and increasing reliance on renewable energy sources. European policy has gradually shifted toward sustainable development; however, the impact of geopolitical factors — such as Russia's gas conflicts with neighbouring state — has remained decisive.

Keywords: energy policy, European integration, diversification of energy resources, gas conflict, energy space.

Розвиток енергетичної політики Європейського Союзу на початку XXI ст., особливо в контексті відносин з Росією, залишається актуальним для сьогодні з кількох причин. Поточні геополітичні обставини, зокрема війна в Україні та все більше напруження між Росією й західними країнами, знову ставлять під питання енергетичну залежність ЄС від Росії. Постає проблема пошуку альтернативних постачальників енергоресурсів. Важливими є сучасні зусилля ЄС щодо енергетичної безпеки та диверсифікації постачання енергоносіїв. У сучасних умовах, коли Російська Федерація застосовує енергетичні ресурси як засіб політичного впливу, а подекуди — як інструмент енергетичного шантажу, проблематика енергетичної безпеки набуває особливої актуальності для держав-членів Європейського Союзу. Зростання акценту на екологічній стійкості та переході до відновлювальних джерел енергії робить проблеми енергетичного законодавства й екологічних норм іще актуальнішими. Сучасні виклики потребують включення екологічних аспектів до енергетичної політики. Інтеграція енергетичних ринків і спільних енергетичних проєктів у ЄС, зокрема в контексті нових ініціатив, таких як «Зелений курс», важлива для розвитку європейської енергетичної системи. Розуміння минулих міждержавних конфліктів в енергетиці та їх наслідків допомагає краще усвідомити сьогоднішні проблеми, зокрема в контексті припинення транзиту російського газу територією України з 2025 р., відмови від російського скрапленого газу з 2027 р. та від російської нафти з 2028 р., що вплине на енергетичну ситуацію в ЄС.

Джерельною базою дослідження є корпус юридичних документів, складених і прийнятих у ході функціонування різних євроінституцій. Акцент зроблено на аналізі директив Єврокомісії, присвячених енергетичній тематиці, особливо тих, які були згруповані в так звані другий і третій енергетичні пакети. Також для дослідження було залучено аналіз договорів між ЄС та третіми державами на тематику енергетики, на кшталт Енергетичної Хартії й Договору до неї.

Новизна дослідження полягає в аналізі впливу енергетичної політики на європейську інтеграцію в першій декаді XXI ст. Досліджено роль енергетичних криз і газових конфліктів у формуванні спільної стратегії ЄС.

Мета дослідження — проаналізувати енергетичну політику ЄС на початку XXI ст. в умовах усе більшої геополітичної напруженості й визначити основні напрямки її розвитку, враховуючи необхідність диверсифікувати постачання енергоносіїв і посилити екологічні аспекти.

Зважаючи на цю мету, було поставлено *завдання*:

- 1) дослідити історичні передумови впливу інтеграції на межі XX–XXI ст.

на динаміку зв'язку між енергетичним чинником та європейською інтеграцією;

- 2) висвітлити відносини ЄС з основним постачальником енергоресурсів — РФ, та країнами-транзитерами, зокрема з Україною;
- 3) проаналізувати нові стратегії енергетичної безпеки ЄС та заходи щодо диверсифікації постачання енергоносіїв.

Дослідження базується на загальнонаукових принципах об'єктивності, науковості, історизму, системності й структурності. Використання цих принципів дає змогу забезпечити об'єктивне та всебічне висвітлення фактів і явищ, залучення надійної й перевіреної інформації, а також правильне використання відповідної термінології. Враховуючи зазначені принципи, під час дослідження було віддано перевагу таким методам: *історико-порівняльний метод* — аналіз еволюції енергетичної політики ЄС через порівняння різних етапів її розвитку та впливу ключових подій (наприклад, газові кризи); *хронологічний підхід* — дослідження подій у першій декаді ХХІ ст., що вплинули на формування енергетичної стратегії ЄС; *критичний аналіз документів* — вивчення стратегічних енергетичних документів і договорів ЄС, зокрема «Зеленої книги» й енергетичних пакетів. Дослідження виконане з використанням міждисциплінарного підходу, через поєднання історичних, економічних і міжнародно-політичних інструментів дослідження.

Енергетичній політиці ЄС присвячено багато вітчизняних та іноземних наукових праць. Утім, енергетичний фактор як чинник інтеграції представлений недостатньо. Так, Емануель Тодд у роботі «Після імперії: крах американського порядку» розглядає майбутнє глобального управління й можливу реорганізацію альянсів, рекомендуючи США адаптувати свої стратегії, європейські та енергетичні зокрема (Todd, E. 2003). Сергій Корсунський у праці «Енергетична дипломатія» презентує свій погляд на основи функціонування міжнародних відносин через призму енергетичних питань (Корсунський, С. 2008). У корпусі робіт за редакцією Памі Аальто «Енергетичний діалог ЄС-Росія: майбутня енергетична безпека Європи» розглянуто енергетичний діалог між ЄС та РФ, увагу сфокусовано на економічних і політичних викликах, а також на залежності Європи від російського газу (Aalto, P. 2008). Лукас Едвард у роботі «Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу» демонструє небезпечні тенденції зовнішньої політики РФ, зокрема з використанням енергетики як інструменту досягнення політичних цілей (Лукас, Е. 2009). Францесс Макгавен у дослідженні «Європейська енергетична політика: економічна та політична перспектива» аналізує енергетичну політику ЄС з економічного та політичного поглядів, зокрема приділяє увагу викликам інтеграції енергетичних ринків та їх впливу на енергетичну безпеку (McGowan, F. 2011). Хосе Марін-Кемада в роботі «Енергетична безпека для ЄС в 21 столітті» разом зі співавторами аналі-

зує сучасні виклики енергетичній безпеці Європейського Союзу, зокрема залежність від зовнішніх постачальників енергії. У книзі увагу зосереджено на підходах до зменшення енергетичних ризиків, таких як диверсифікація постачання та розвиток відновлюваних джерел енергії (Marín-Quemada, J. et al. 2012). Десмонд Дінан пропонує всебічний огляд історії Європейського Союзу (ЄС) від його витоків до сучасності. Він також звертає увагу на виклики, з якими стикалась Європа, такі як енергетичні кризи, а також реакцію ЄС на ці виклики (Desmond, D. 2014). Тім Борсма в роботі «Енергетична безпека та ринки природного газу в Європі: уроки для ЄС та США» досліджує ринок природного газу в Європі та США, аналізуючи політичні й економічні виклики, пов'язані з постачанням газу, а також порівнює енергетичні стратегії двох регіонів (Voersma, T. 2015). Річард Янгс у праці «Зміна клімату та європейська безпека» аналізує зв'язок між зміною клімату й енергетичною безпекою Європи. Він досліджує стратегії ЄС щодо інтеграції кліматичних та енергетичних ініціатив для забезпечення сталого розвитку й зменшення залежності від зовнішніх ресурсів (Youngs, R. 2015). Йоханес Поллак у монографії «Енергетична політика Європейського Союзу» розглядає розвиток енергетичної політики ЄС, акцентуючи на ролі європейських інституцій і взаємодії між державами-членами в реалізації енергетичної стратегії (Pollak, J. 2016). Колектив авторів на чолі зі Свейном Андерсоном у монографії «Європейський Союз: новий європейський меркантилізм?» розглядає енергетичний союз як відповідь Європи на глобальні виклики енергетичної безпеки. У книзі детально описано ліберальний меркантилізм, його вплив на енергетичну стратегію та зусилля щодо зменшення залежності від зовнішніх постачальників (Andersen, S. S., Goldthau, A. & Sitter, N. 2017). Працю Андреа Пронтера «Нова політика енергетичної безпеки в державах, ринках, інституціях Європейського Союзу та за його межами» присвячено політичним реаліям енергетичної безпеки в ЄС, передусім впливу глобальних енергетичних ринків і ринкових механізмів на енергетичну політику. Особливу увагу приділено співпраці між державами та інституціями ЄС (Prontera, A. 2017). Праця Рафаеля Ліль-Аркеса фокусується на політичних і правових аспектах енергетичної безпеки ЄС, проаналізовано роль міжнародних договорів, транскордонних проєктів та енергетичного законодавства в забезпеченні стабільної енергетичної політики Європи (Leal-Arcas, R. 2018).

На окремому етапі розвитку ЄС кінця ХХ ст. сплеск інтеграції проявився в низці реальних виявів взаємної залежності енергетичного фактору та інтеграції. Початок нового тисячоліття знаменував появу нових факторів генези загальноєвропейської енергетичної політики. Це було результатом підвищення ролі й структурної частки природного газу в загальному енергобалансі країн-імпортерів, виникнення і поглиблення суперечностей усередині Євро-

пейського Союзу в зв'язку з новітніми міжнародними реаліями та поглибленням інтеграції Європейського Союзу.

Нова роль природного газу в міжнародних відносинах віддзеркалилась у складних переговорах між Європейським Союзом і Російською Федерацією щодо укладення додатку до Договору до Енергетичної хартії (далі ДЕХ)¹, підписаного 1994 р. Протокол стосувався налагодження транзиту енергоносіїв як через треті країни, так і територією Європейського Союзу. Цей процес стартував на початку 2000-х рр. 2003 р. сторони майже знайшли консенсус по змісту документа, однак незгоду викликало прийняття в Москві пунктів щодо екологічних положень і енергозбереження. Ця обставина стала специфічною підставою для кремлівської сторони, яка, використовуючи незгоду по цих пунктах, затягувала ратифікацію всього пакету документів ДЕХ. Водночас, використовуючи вільний доступ до енергетики Європейського Союзу, Москва поступово освоювала контроль над мережею енергетичних компаній Європи, щоб агресивно зайти на ринок енергетики Європейського Союзу. В результаті на 2010 р. активи російського державного газового монополіста — «Газпрому» — на європейському газовому ринку мали таку структуру: в естонській «Eesti Gas» — 37,02% акцій, у польській «Europolgaz» — 48% акцій, у латвійській «Latvijas Gaze» — 34% акцій, у литовській «Lietuvos Dujos» — 37,1% акцій, у фінській «Gasum Oyj» — 25% акцій, у німецькій «Wingas» — 50% акцій, а також британно-бельгійській «Interconnector» — 10% акцій (Dreyer, I., Erixon, F. & Winkler, R. 2010, р. 28–31). Урешті-решт до 2014 р. частка «Газпрому» в декількох компаніях стала ще більшою (Schubert, S. Pollak, J. & Brutschin, E. 2014, р. 4). Варто зазначити, що йдеться лише про найбільші компанії в цих країнах. Участь «Газпрому» також була в десятках інших, дрібніших газових компаній (Dreyer, I., Erixon, F. & Winkler, R. 2010, р. 28–31).

Деструктивним аспектом ратифікаційного діалогу щодо ДЕХ стала антагоністична політика Москви стосовно залучення та діяльності іноземних інвесторів у національному енергетичному секторі. Так кремлівський уряд у другій половині 2000-х рр. провів низку акцій, спрямованих на усунення чи скорочення участі закордонних інвесторів у деяких ключових енергетичних проектах на російській території.

Відповідно, на думку автора матеріалів журналу «The Economist» Едварда Лукаса, «компанії «Shell» і «BP» стали жертвами путінської думки, що іноземні гроші й технології — благо для Москви, а от іноземне втручання в управління активами, чи, більше того, виведення інвесторами за кордон значних прибутків — неприпустимо» (Лукас, Е. 2009, с. 181).

Як наслідок такої політики, 2006 р. під час кремлівського розслідування корпорація «Shell» була звинувачена в екологічних збитках, яких вона зав-

¹ Договір до Енергетичної Хартії та Заключний акт до неї. URL: <http://surl.li/rfxuxd>

дала при розробці родовища «Сахалін-2». Унаслідок цього компанія передала Москві свою частку участі в цьому перспективному проєкті за символічну компенсацію.

Це було де-факто пограбуванням, враховуючи кількість грошей і технологій, які компанія вклала у складний проєкт. Аналогічні кейси кремлівська сторона втілила й щодо таких компаній, як «ЕххонМобіл» (США) та «ВР» (Сполучене Королівство) (Лукас, Е. 2009, с. 182). Поступово проникаючи на ринки збуту енергоносіїв у Європейському Союзі, Москва обмежила діяльність іноземного видобувного капіталу чи повністю усунула його на своїй території. Така диспропорція у відносинах змусила європейські інституції задуматися над посиленням власної енергетичної безпеки, адже ухвалення Енергетичної Хартії й мало на меті встановити партнерські та взаємовигідні відносини між країнами постачальниками й країнами споживачами. Політика ж Москви перекреслювала як змістовну сутність, так і формальну сторону ДЕХ. Тому Єврокомісія ухвалила нове обмежувальне законодавство 2007 р. У відповідь представники російської влади вирішили відкласти підписання зазначеного протоколу, а 2009 р. Москва після ратифікації в Європейському Союзі нового (третього) енергетичного пакету остаточно відмовилася ратифікувати як протокол зокрема, так і ДЕХ загалом (Voersma, Т. 2015, р. 103). Реакція Кремля була зумовлена змінами в підходах Європейського Союзу до регулювання енергетичної сфери, зокрема формуванням спільної енергетичної політики та лібералізації енергетичних ринків.

Становлення чіткої енергетичної політики ЄС пов'язане з остаточною формуванням Економічного і Валютного союзу. Для реалізації такої амбіційної мети було визначено кілька головних напрямків розвитку. Магістральне місце серед них зайняла необхідність становлення і підтримки високого рівня конкурентоздатності Європейського Союзу через створення потужної й адаптивної до світової кон'юнктури економіки, що потребувало великих енергетичних витрат і впровадження політики енергозбереження (Desmond, D. 2014, с. 348).

В контексті нового етапу розвитку Європейського Союзу 2000 р. в межах роботи євроінституцій було розроблено і прийнято фундаментальний документ у галузі енергетичних питань «Зелена Книга. До питання Європейської стратегії безпеки енергопостачання» (Друга Зелена Книга в сфері енергетики)¹.

В цьому документі члени ЄС дійшли консенсусу щодо конкретних спільних принципів, на які вони спиратимуться при плануванні й реалізації загальної енергетичної політики Європейського Союзу в перші дві декади ХХІ ст.

¹ Green Paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply. Brussels, 2000. URL: <http://surl.li/wucney>

Визначення варіантів диверсифікації та фактичне зменшення енергозалежності ЄС стає основним змістом Зеленої книги. На таку енергетичну політику було передбачено підвищену увагу й залучення значних ресурсів євроструктур у майбутньому. До того ж значний блок документа було присвячений формуванню екологічної політики, а також спільної стратегії в енергозбереженні й дотриманню умов Кіотського протоколу про зменшення викидів промислового вуглецю від 1997 р.¹ На базі Зеленої книги 2001 р. було ухвалено «Екологічну Директиву» щодо впровадження відновлювальної енергетики².

Для подальшої реалізації положень «Зеленої Книги» євроінституції було розробили систему документів, якими мали керуватися країни Європейського Союзу в енергетиці: «Розумна енергія Європи» 2003 р.»³; Документ про заснування «Виконавчої агенції для реалізації Розумної енергії Європи» (2004 р.)⁴.

З 2000 р. тривала значна уніфікація енергетичного законодавства країн-учасниць Європейського Союзу. Так, 2003 р. Європейський Парламент і Рада ЄС прийняли нові директиви щодо спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії⁵ та природного газу⁶. Ці директиви створили комплекс документів, який починають називати «другий енергопакет». Порівняно з директивами 1990-х рр. (саме ці директиви назвали «першим енергопакетом»), «другий енергопакет», беручи до уваги успішний приклад застосування попереднього, надає значну увагу дилемі постачання і диверсифікації енергоносіїв та забезпеченню екологічного наповнення при створенні спільного енергетичного ринку.

Певний вплив на характер і практику реалізації спільної енергетичної стратегії Європейського Союзу в 2000-х рр. мав початок нового конфлікту на Близькому Сході. Початок воєнних дій проти Іраку, ініційований з боку США, розколов Європейський Союз. Це пов'язано з різними оцінками, які надали країни ЄС війні, розв'язаній у березні 2003 р. Бойові дії в Перській затоці поставили основних членів Європейського Союзу на протилежні позиції. Сполучене Королівство однозначно підтримало стратегічного партнера й стало головним союзником США в операції в Іраці. Франція і Німеччина ж виступили опонентами до безпідставної, на їхню дум-

¹ Кіотський протокол. Кіото, 1997. URL: <http://surl.li/ndjhak>

² Директива 2001/77/ЄС ЄП та Ради ЄС про створення сприятливих умов продажу електроенергії, виробленої з відновлюваних енергоджерел, на внутрішньому ринку електричної енергії. Брюссель, 2001. URL: <http://surl.li/yxsrfr>

³ Intelligent Energy 2003–2006. Luxembourg, 2008. URL: <http://surl.li/inhcuq>

⁴ Intelligent Energy Executive Agency. Brussels, 2003. URL: <http://surl.li/jchjlx>

⁵ Директива 2003/54/ЄС ЄП та Ради ЄС стосовно спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії. Брюссель, 2003. URL: <http://surl.li/dhdkeu>

⁶ Директива 2003/55/ЄС ЄП та Ради ЄС стосовно спільних правил для внутрішнього ринку природного газу. Брюссель, 2003. URL: <http://surl.li/mkxswi>

ку, війни. Інші країни ЄС намагалися зберігати баланс між підтримкою США та збереженням союзництва з країнами з найбільшими економіками в ЄС. При цьому лівова частина країн-кандидатів на вступ, які завершували переговори, опинилися чітко на боці США (Pollak, J. 2016. p. 56). Особливо це стосувалося Польщі.

Енергетика була головним каталізатором і бекграундом цієї війни. Влучну думку щодо відносин між США, ЄС і країнами Близького Сходу, особливо в енергетичному питанні цього періоду висловив французький історик Емануель Тодд у роботі «Після імперії» (Todd, E. 2003).

На думку автора книги, «США були залежними від близькосхідних енергоносіїв лише на 17% і, таким чином, енергобезпека власне американської економіки не могла бути заручницею постачання нафти з регіону Близького Сходу. Ба більше, 2003 р. 2/3 постачання в США нафти надходило переважно із зони Північної та Південної Америк. Що ж до ситуації з енергозалежністю Європи, то вона була протилежна стану в США. Саме континентальні країни — учасниці ЄС — були залежніші від постачання нафти з країн Близького Сходу, тому й були найчутливіші до розгортання та поширення конфлікту в зоні Перської затоки» (Todd, E. 2003, p. 77).

Тому саме так можна трактувати високий рівень напруги, яка постає між відносно енергонезалежною Великою Британією (з її нафтоносним шельфом Північного моря) та коаліцією інших країн ЄС на чолі з німцями й французами. Останні володіли значними енергетичними можливостями в ядерній енергетиці. Проте на тлі заміни в 1990-х рр. кам'яного вугілля з Руру, Саару, Північної Франції на дешевший мазут ці країни опинилися перед прямою загрозою подорожчання енергоносіїв у результаті війни на Близькому Сході.

Безпосереднім результатом війни в Іраку стало те, що євроінституції почали зондувати шлях як до диверсифікації нафтових потоків, так і до нарощування споживання природного газу для часткової заміни нафти і її продуктів (Джеймс, Ш. 2006). Тим паче, природний газ із країн СНД надходив у великих обсягах і через відносно стабільні території по злагоджено функціональній газотранспортній системі. Законодавчу базу, яка б унормувала всі проблеми в постачанні й перерозподілі природного газу, було анонсовано в квітні 2004 р. під назвою «Щодо заходів із забезпечення постачання природного газу». Документ ініціював кроки задля встановлення безпечного режиму доступу до постачання газу з боку європейських споживачів. Також ці заходи були націлені на формування ліберального ринку, який би діяв за загальноприйнятними правилами. Директива структурувала рамкову систему, в межах якої держави формували конкретні ліберальні норми безпеки реалізації газової політики, яка б збігалася з потребами конкурентоспроможності газового ринку. Директива конкретизувала участь різ-

них суб'єктів ринку ц гарантувала відсутність дискримінаційних процедур для забезпечення постачання газу¹.

Середина першої декади ХХІ ст. стала також визначною для спільної роботи євроінституцій в енергетиці. Згадана проблема диверсифікації енергоресурсів спричинила ініціювання нових проєктів і модернізацію наявних. Ще трохи раніше, на початку 2002 р., було анонсовано план переорієнтування природного газу з Каспійського регіону навколо РФ через Малу Азію та Балкани до Євросоюзу. Проєкт було названо іменем царя Вавилонського царства — «НАБУККО» (в українському прочитанні — Навуходоносор). Проєкт був радше безпековим, аніж реальною комерційною потребою. Європейські країни взяли дуже активну участь на першому етапі цього проєкту. Це можна пояснити бажанням мати ще один аргумент в діалозі з РФ по додатковому протоколу ДЕХ. Також додатковою акцією країн ЄС з диверсифікації енергопостачання стала актуалізація забутої «Бакинської ініціативи», що реалізовувалася до 1997 р. в контексті проєкту INOGATE. Це регіональна програма енергетичної співпраці між ЄС і 11 країнами Східної Європи, Центральної Азії й Кавказу. Зрештою «Бакинська ініціатива», використовуючи майданчик INOGATE, мала на меті спрямувати учасників програми на співпрацю щодо експорту й транзиту енергоресурсів до ЄС, оминаючи РФ². Особливим моментом «ініціативи» було те, що її узгодили синхронно з розгортанням політичної кризи в Україні, зумовленої фальсифікаціями президентських виборів восени 2004 р. та подальшими перевиборами з приходом до влади Віктора Ющенка. Новообраний керівник України першою справою ініціював відновлення спільної роботи в межах інтеграційного об'єднання ГУАМ, кордони країн якого збігалися³ з теренами роботи проєкту INOGATE.

Після хвилі оптимізму учасників щодо перспективи НАБУККО проєкт зустрівся з масштабними проблемами реалізації. Зовсім не виключено, що це було пов'язано з іншою ініціативою Євросоюзу в енергетиці. В грецькій столиці 25 жовтня 2005 р. було парафоровано та підписано угоду про формування Енергетичного співтовариства (ДЕС) між Євросоюзом та дев'ятьма країнами Південно-Східної Європи. Договір набув чинності 1 липня 2006 р.⁴ Підписанти мали імплементувати у законодавство юридичну базу Євросоюзу з енергетики. Тоді й згодом договір підписали Албанія, Боснія і Герцеговина, Грузія, Косово (Тимчасова Адміністративна Місія ООН у Косово, відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН 1244), Македонія, Молдова,

¹ Council Directive 2004/67/EC Concerning Measures to Safeguard Security of Natural Gas Supply. Brussels, 2004. URL: <http://surl.li/cotymb>

² Interstate Oil and Gas Transportation to Europe (INOGATE). Kyiv, 2019. URL: <http://surl.li/lrtoiv>

³ Статут Організації за демократію та економічний розвиток — ГУАМ. Київ, 2006. URL: <http://surl.li/gagawt>

⁴ Договір про заснування Енергетичного Співтовариства. Афіни, 2005. URL: <http://surl.li/zknpruy>

Сербія, Україна, Хорватія, Чорногорія. Спостерігачами при ДЕС є Норвегія й Туреччина¹. Україна є учасницею Енергетичного співтовариства з 15 грудня 2010 р. Це відбулося після ратифікації протоколу ДЕС, який підписав у вересні уряд Миколи Азарова².

В угоді декларувалося, що Енергетичне співтовариство Південно-Східної Європи формуватиме простір підвищення надійності поставок енергоносіїв до ЄС через розвиток нових напрямків транспортування традиційного й зрідженого природного газу з Каспію, Північної Африки та Близького Сходу. Також угода мала сприяти розробці в цих регіонах запасів викопних енергоресурсів.

Угодою про створення Енергетичного співтовариства було запроваджено юридичну базу багатостороннього енергоринку електроенергіїв і природного газу країн-підписантів. Угода планувала формування регіонального енергетичного ринку країн Південно-Східної Європи та його інтеграцію у внутрішній енергоринок ЄС.

Головним чинником форсування зусиль Єврокомісії з консолідації спільної енергополітики країн Євросоюзу стали дві наріжні події у світовій та європейській енергетиці: «газовий шантаж» України з боку РФ у 2005–2006 рр. та стрімке зростання вартості енергоносіїв, що активізувалося з 2004 р. і посилювалося до 2006 р.³ Спільна характеристика спеціалістів Єврокомісії зазначала, що намагання РФ реалізувати геополітичні завдання енергетичними інструментами неприпустимі й мають отримати пропорційну реакцію шляхом формування та реалізації спільної політики Євросоюзу стосовно країн — експортерів енергоресурсів (Корсунський, С. 2008, с. 49). Окрім цього підвищення вартості енергоносіїв могло спричинити економічну кризу, тим паче в умовах зростання кількості учасників Євросоюзу в 2004 та 2007 рр. Однак формуванню єдиної позиції щодо країн-експортерів загалом і Росії зокрема завадили різні оцінки газового конфлікту між Росією та Україною в європейських державах. Відповідно, Німеччина, яка ще 2005 р. почала реалізовувати московський проект «Північний потік», дуже спокійно ставилася до деструктивної ролі РФ в нагнітанні енергетичної кризи. На противагу Німеччині країни Балтії та Польща підтримали Україну й висловили незгоду з тим, що російська сторона використовувала енергетичний чинник як інструмент примусу. Але подальше припинення транзиту природного газу Росії через Україну призвело до досить консолідованої позиції стосовно подальшого алгоритму дій європейських країн у цій ситуації. Було вирішено реалізувати кілька важливих кроків. Передусім диверсифікувати джерела постачання енергії (відновлювані джерела енер-

¹ The Energy Community Members. URL: <http://surl.li/bccbup>

² Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства. Скоп'є, 2010. URL: <http://surl.li/zioqr>

³ Natural Gas Prices — Historical Chart. URL: <http://surl.li/uvfwtr>

гії, ядерна енергія, зріджений природний газ), реалізувати нові інфраструктурні об'єкти, диверсифікувати постачання викопного палива (будівництво нових газогонів) і забезпечити більший доступ до інформації з технологій енергозбереження (адже в певних країнах Євросоюзу на таку інформацію поширюється заборона для публікації як на комерційно важливу) (Prontera, A. 2017. p. 240).

Внаслідок зазначених подій 2006 р. Єврокомісія ухвалила новий ключовий документ у галузі енергетики: «Зелена Книга: усталена конкурентоспроможна та безпечна європейська енергетична стратегія»¹. Цей нормативний акт дав старт процесу «Перегляд енергетичної стратегії». В результаті Єврокомісія 10 січня 2007 р. опублікувала новий документ «Європейська енергетична політика», де визначались основні напрямки й акценти стратегії в сфері енергетики у XXI ст.²

Ключові тези плану включали: зменшення викидів парникових газів на 20% до 2020 р. (порівняно з 1990 р.), переорієнтацію на міжнародно-правову базу, яка замінить Кіотський протокол, де прописувалося 30% зниження викидів для всіх країн-підписантів до 2020 р.; також зменшення на 50% емісії CO₂ від викопних енергоносіїв до 2050 р. порівняно з 1990 р.; збільшення сегменту біопалива в розмірі мінімум 10% від енергетичного балансу до 2020 р.; зростання рівня конкуренції на енергетичному ринку шляхом скасування зв'язків між виробниками енергоресурсів і їхніми постачальниками; покращення міжнародних відносин, зокрема в енергетиці з навколишніми країнами транзитерами та постачальниками, особливо з РФ.

Грунтуючись на цій нормативній базі, Євроінституції того самого року опублікували енергетичну стратегію «На шляху до низьковуглецевого майбутнього»³ й тлумачне доповнення Єврокомісії: «Кліматична ініціатива: енергія для мінливого світу»⁴. Ці акти мали екологічне наповнення (Youngs, R. 2015, p. 82).

Форсуванню розробки нових енергетичних стратегій ЄС посприяло нове газове протистояння на східних кордонах ЄС на початку 2007 р., цього разу — вже між РФ та її союзницею Республікою Білорусь. Реалізація згаданої стратегії ЄС відбулася в прийнятому 10 січня 2007 р. плані дій на 2007–2009 рр.⁵

Набагато більші опції для реалізації спільної зовнішньої та внутрішньої енергетичної політики Євросоюз отримав унаслідок прийняття 13 грудня

¹ Green Paper. European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy. Brussels, 2006. URL: <http://surl.li/mrlrkw>

² An Energy Policy for Europe. Brussels, 2007. URL: <https://surl.li/okcpvk>

³ A European Strategic Energy Technology Plan (Set-Plan) — «Towards a Low Carbon Future». Brussels, 2007. URL: <http://surl.li/wrmxvz>

⁴ Europe's Climate Change Opportunity. Brussels, 2008. URL: <http://surl.li/cmrsca>

⁵ Communication from the Commission to the EC and the EP «An Energy Policy for Europe». Brussels, 2007. URL: <http://surl.li/lclwvwn>

2007 р. нового інституційного договору «Лісабонський договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз і Договір про заснування Європейського співтовариства», що мав замінити Конституцію ЄС, яка не набрала чинності. Угода, спрямована змінити чинні договори про ЄС, мала не меті інституційну реформу Євросоюзу¹. 2008 р. стрімке збільшення вартості енергоносіїв, спричинене безпрецедентною спекуляцією контрактами на ф'ючерси, зумовило економічну рецесію в усьому світі. Ці обставини вдарили по макроекономічному становищу країн ЄС. Світова економічна криза 2008 р. зумовила масштабний обвал попиту на енергоносії та стрімке падіння їх вартості². Ці умови, ймовірно, мали вплинути на оцінку деструктивної ролі країн-постачальників енергоресурсів, зокрема Росії. Проте новий етап енергетичного протистояння на східних кордонах ЄС 2009 р. тільки загострив запит на вироблення нової, більш структурної енергетичної політики. Понад те, наслідки нового газового конфлікту досить серйозно відчула низка східних учасників ЄС. Під час повторного україно-російського газового конфлікту ЄС зіштовхнувся з обмеженням на постачання природного газу з РФ транзитом через Україну (Andersen, S. S., Goldthau, A. & Sitter, N. 2017, p. 141).

Безпосереднім наслідком цього протистояння стало підписання 23 березня 2009 р. між Україною та ЄС «Брюссельської декларації». Згідно з документом ЄС зобов'язався модернізувати газотранспортну систему (ГТС) України. Натомість Україна мала відкрити «можливість операторам із транзиту газу діяти на комерційній основі задля виконання свого бізнес-плану в довгостроковій перспективі. Україна також зобов'язалася забезпечити доступ третіх сторін до підземних сховищ газу на прозорих комерційних умовах»³. Головним здобутком декларації став намір перенести «енергетичний кордон» Європи на схід України (Leal-Arcas, R. 2018, p. 232).

Російсько-український газовий конфлікт початку 2009 р. також змусив євроінституції пришвидшити формування й реалізацію нового пакету нормативних актів щодо енергетики. 2009 р. країни ЄС прийняли «третій пакет заходів» Єврокомісії за 2007 р. задля перетворення внутрішнього енергоринку Євросоюзу.

Ця нормативна база успадковувала від попередніх тенденцію з лібералізації енергоринку, що реалізовувалася директивами 1990-х та початку 2000-х рр. Тому третє покоління документів цього енергонапряму було названо відповідно. «Третій енергопакет» складався з акта про створення агент-

¹ Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community. Lisbon, 2007. URL: <http://surl.li/mojzut>

² Світ на порозі зростання цін: що таке сировинний суперцикл та як він вплине на Україну. 2021, 24 лютого // Українська правда. URL: <http://surl.li/ydbstx>

³ Joint EU-Ukraine International Investment Conference on the Modernisation of Ukraine's Gas Transit System. Brussels, 2009. URL: <http://surl.li/kunayx>

ства зі співпраці регуляторів енергетики¹; акта про умови доступу до мережі для транскордонного обміну електроенергією²; акта про умови доступу до мереж транспортування природного газу³; директиви щодо спільних правил внутрішнього ринку електроенергії⁴; директиви щодо спільних правил внутрішнього ринку природного газу⁵.

«Енергопакет» зумовив потужний резонанс, особливо в РФ, — як серед влади, так і в серед профільних фахівців (Marín-Quemada, J. 2012, p. 271). Це пояснюється тим, що «третій енергопакет» передбачає відсторонення виробників енергоресурсів та енергії від реалізаторів цих стратегічно важливих товарів кінцевим споживачам. На думку єврочиновників, такі правила мають підтримувати високий рівень конкурентоздатності між виробниками та між постачальниками; покращити умови для споживачів і збільшити гарантії постачання. Але «третій енергопакет» украй не влаштував Росію як значного виробника енергоносіїв. Адже «Газпром» мав намір отримати, хоч і частковий, та все ж контроль над перерозподілом доходів з продажу природного газу безпосередньо споживачам у Європі (McGowan, F. 2011, p. 150). Росія сприйняла «третій енергопакет» як агресивний удар по її геополітичних та економічних інтересах, що зумовило її остаточну відмову прийняти «Протокол до ДЕХ» від 1994 р. Відповідно, Енергетична Хартія, узгоджена в 1990-х рр. за підтримки всіх країн Європи та Росії, наприкінці першої декади 2000-х рр. не реалізувала мети щодо виникнення ліберального і потужного ринку енергоресурсів у Європі. Але тези ДЕХ стали базою не тільки для структурування енергетичних нормативних актів у межах Євросоюзу. Хартія стала планом-проєктом Європейського енергоспівтовариства, заснованого 2005 р., що на середину 2020-х рр. працює як документ для значної кількості країн в Європі та поза нею.

Отже, на основі комплексного дослідження енергетичної політики ЄС у першій декаді ХХІ ст. зроблено висновки, які сприятимуть глибшому розумінню історії європейської інтеграції загалом і значення енергетичного чинника в цьому процесі зокрема.

Посилення інтеграції в Європейському Союзі наприкінці ХХ ст. призвело до її тісної взаємозалежності з енергетичним фактором в Європейсько-

¹ Regulation of the EP and of the Council Establishing an Agency for the Cooperation of Energy Regulators. Brussels, 2009. URL: <http://surl.li/epdffg>

² Regulation of the EP and of the Council on Conditions for Access to the Network for Cross-Border Exchanges in Electricity and Repealing Regulation (EC) No 1228/2003. Brussels, 2009. URL: <http://surl.li/tfoapd>

³ Regulation of the EP and of the Council on Conditions for Access to the Natural Gas Transmission Networks and repealing Regulation (EC) No 1775/2005. Brussels, 2009. URL: <http://surl.li/izsbnx>

⁴ Directive 2009/72/EC of the EP and of the Council Concerning Common Rules for the Internal Market in Electricity and Repealing Directive 2003/54/EC. Brussels, 2009. URL: <http://surl.li/crkdmx>

⁵ Directive 2009/72/EC of the EP and of the Council Concerning Common Rules for the Internal Market in Natural Gas and Repealing Directive 2003/55/EC. Brussels, 2009. URL: <http://surl.li/wjtlqp>

му Союзу. Початок нового тисячоліття ознаменувався зростанням значущості природного газу в енергетичному балансі країн-імпортерів, а також виникненням суперечностей у ЄС через нову геополітичну ситуацію. Нові виклики призвели до зміни підходів у формуванні загальноєвропейської енергетичної політики.

Роль природного газу в міжнародних відносинах особливо проявилась у переговорах між ЄС і Росією стосовно Договору до Енергетичної хартії (ДЕХ). 2003 р. сторони наблизилися до консенсусу, але розбіжності з приводу екологічних положень і енергозбереження стали перешкодою для ратифікації. Москва використала ці розбіжності для затягування процесу, паралельно зміцнюючи присутність на європейському газовому ринку. До 2007 р. активи «Газпрому» в Європі значно розширилися, що викликало занепокоєння в ЄС щодо енергетичної безпеки.

Одночасно Кремль проводив політику обмеження іноземних інвесторів на російському енергетичному ринку, зокрема, усуваючи такі компанії як «Shell» і «BP» від участі в ключових проєктах. Це створювало асиметрію у відносинах між Росією та ЄС, що підштовхнуло європейські інституції шукати шляхи посилення власної енергетичної незалежності. Відповідно, 2007 р. Єврокомісія ухвалила нове законодавство, спрямоване на захист енергетичного ринку від зовнішніх загроз.

Європейська енергетична політика продовжила становлення в контексті формування Економічного й Валютного союзу, зокрема шляхом прийняття важливих стратегічних документів, таких як «Зелена книга» 2000 р. Цей документ заклав основи для диверсифікації енергопостачання та зменшення енергозалежності, а також впровадження заходів з енергозбереження. 2003 р. було ухвалено «другий енергетичний пакет», який посилив контроль над внутрішнім ринком енергоресурсів і підтримав розвиток відновлюваної енергетики.

Конфлікт в Іраку, який розпочали США 2003 р., розколов країни ЄС, що вплинуло на їхню енергетичну політику. Велика Британія підтримала військові дії, тоді як Франція та Німеччина виступили проти. Це позначилося на різних підходах до енергетичної безпеки: Велика Британія була менш залежною від близькосхідної нафти, тоді як континентальні країни ЄС значно залежали від поставок енергоносіїв з цього регіону.

ЄС прагнув диверсифікувати джерела енергопостачання, і одним із таких проєктів став газопровід «Набукко», що мав забезпечити транспортування природного газу з Каспійського регіону в обхід Росії. Хоча цей проєкт зустрівся з труднощами реалізації, він став символом пошуків у ЄС нових шляхів постачання енергоносіїв для зменшення залежності від російських ресурсів.

Європейські країни також відновили «Бакинську ініціативу» для співпраці з країнами Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії.

Іншим важливим кроком стало створення Енергетичного співтовариства 2005 р., яке об'єднало країни Південно-Східної Європи з ЄС з метою інтеграції їхніх енергетичних ринків і підвищення надійності постачання енергоресурсів. Це співтовариство відіграло важливу роль у зміцненні енергетичної безпеки регіону та сприяло розвитку нових маршрутів для постачання газу й нафти в ЄС. Газові конфлікти між РФ і Україною підштовхнули обидві країни, а також Європу, до глибшого переосмислення енергетичних стратегій. Вони стали важливим поштовхом для реформ, диверсифікації постачальників і шляхів транспортування, а також сприяли посиленню енергетичної безпеки й незалежності як України, так і Європейського Союзу.

Третій енергетичний пакет, який прийняв Європейський Союз 2009 р., став важливим етапом в енергетичній політиці ЄС, спрямованим на поглиблення інтеграції енергетичних ринків, підвищення конкуренції та зміцнення енергетичної безпеки. Він ґрунтувався на досвіді попередніх реформ і мав на меті подолати структурні проблеми на ринку енергії, а також зменшити залежність від зовнішніх постачальників, таких як Росія.

Джеймс, Ш. 2006. Європа і газова криза: хто винен і що робити. *Дзеркало тижня*. Вип. 3. [Online]. Available at: <http://surl.li/hrloqk>

Корсунський, С. 2008. Енергетична дипломатія. Київ: Вища школа. 159 с.

Лукас, Е. 2009. Нова холодна війна. Як Кремль загрожує і Росії, і Заходу. Київ: Темпора. 488 с.

Aalto, P. (ed.). 2008. *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*. Helsinki: University of Helsinki Press. 272 p.

Andersen, S. S., Goldthau, A. & Sitter, N. 2017. *Energy Union: Europe's New Liberal Mercantilism?* Oxford: Oxford University Press. 256 p.

Boersma, T. 2015. *Energy Security and Natural Gas Markets in Europe: Lessons from the EU and the United States*. London: Brookings Institution Press. 200 p.

Desmond, D. 2014. *Europe Recast: a History of European Union (2nd ed.)*. London: Palgrave Macmillan. 411 p.

Dreyer, I., Erixon, F. & Winkler, R. 2010. *The Quest for Gas Market Competition: Fighting Europe's Dependency on Russian Gas More Effectively*. Brussels: Published by European Centre for International Political Economy. 37 p. [Online]. Available at: <http://surl.li/wqdnqq>

Leal-Arcas, R. 2018. *The European Union's Energy Security: Examining the Political and Legal Issues*. London: Routledge. 376 p.

Marín-Quemada, J. et al. 2012. *Energy Security for the EU in the 21st Century*. Vienna: Springer. 320 p.

McGowan, F. 2011. *European Energy Policy: An Economic and Political Perspective*. Basel: Springer. 192 p.

Pollak, J. 2016. *Energy Policy of the European Union*. Vienna: Verlag Österreich. 208 p.

Prontera, A. 2017. *The New Politics of Energy Security in the European Union and Beyond: States, Markets, Institutions*. London: Palgrave Macmillan. 256 p.

Schubert, S., Pollak, J. & Brutschin, E. 2014. Two Futures: EU-Russia Relations in the Context of Ukraine. *European Journal of Futures Research*. Vol. 2. Article num. 52. <https://doi.org/10.1007/s40309-014-0052-7>

Todd, E. 2003. *After the Empire: The Breakdown of the American Order*. New York: Columbia University Press. 233 p.

Youngs, R. 2015. *Climate Change and European Security*. 224 p. London: Routledge.

James, S. 2006. Yevropa i hazova kryza: khto vynen i shcho robyty [Europe and the Gas Crisis: Who is to Blame and What to Do]. *Dzerkalo tyzhnia*. Vyp. 3. [Online]. Available at: <http://surl.li/hrioqk> [In Ukrainian].

Korsunskyi, S. 2008. Enerhetychna dyplomatii [Energy Diplomacy]. Kyiv: Vyshcha shkola. 159 s. [In Ukrainian].

Lukas, E. 2009. Nova kholodna viina. Yak Kremľ zahrozhuie i Rosii, i Zakhodu [The New Cold War: How the Kremlin Threatens Both Russia and the West]. Kyiv: Tempora. 488 s. [In Ukrainian].

Aalto, P. (ed.). 2008. *The EU-Russian Energy Dialogue: Europe's Future Energy Security*. Helsinki: University of Helsinki Press. 272 p.

Andersen, S. S., Goldthau, A. & Sitter, N. 2017. *Energy Union: Europe's New Liberal Mercantilism?* Oxford: Oxford University Press. 256 p.

Boersma, T. 2015. *Energy Security and Natural Gas Markets in Europe: Lessons from the EU and the United States*. London: Brookings Institution Press. 200 p.

Desmond, D. 2014. *Europe Recast: a History of European Union (2nd ed.)*. London: Palgrave Macmillan. 411 p.

Dreyer, I., Erixon, F. & Winkler R. 2010. *The Quest for Gas Market Competition: Fighting Europe's Dependency on Russian Gas More Effectively*. Brussels: Published by European Centre for International Political Economy. 37 p. [Online]. Available at: <http://surl.li/wqdnqq>

Leal-Arcas, R. 2018. *The European Union's Energy Security: Examining the Political and Legal Issues*. London: Routledge. 376 p.

Marín-Quemada, J. et al. 2012. *Energy Security for the EU in the 21st Century*. Vienna: Springer. 320 p.

McGowan, F. 2011. *European Energy Policy: An Economic and Political Perspective*. Basel: Springer. 192 p.

Pollak, J. 2016. *Energy Policy of the European Union*. Vienna: Verlag Österreich. 208 p.

Prontera, A. 2017. *The New Politics of Energy Security in the European Union and Beyond: States, Markets, Institutions*. London: Palgrave Macmillan. 256 p.

Schubert, S., Pollak, J. & Brutschin, E. 2014. Two Futures: EU-Russia Relations in the Context of Ukraine. *European Journal of Futures Research*. Vol. 2. Article num. 52. <https://doi.org/10.1007/s40309-014-0052-7>

Todd, E. 2003. *After the Empire: The Breakdown of the American Order*. New York: Columbia University Press. 233 p.

Youngs, R. 2015. *Climate Change and European Security*. 224 p. London: Routledge.